

лише короткостроковий для неї результат. Для Росії ж втягання Польщі у поділи України кожного разу ставало елементом вдалої політичної гри з метою досягнення спочатку ближчих проміжних, а потім вже й далекосяжних цілей. І на кожному наступному етапі вже сама Польща ставала розмінною монетою у міжнародних торгах.

Дмитро Гордієнко (Київ)

“Україна між Сходом і Заходом” в осмисленні української еміграції ХХ століття

Історіософське осмислення історії України бере свої початки з методологічних праць М. Грушевського і особливо активно розвивається в 1920–1930 х рр., а в повоєнні роки в інтелектуальних колах української еміграції. Власне воєнна поразка Української Революції 1917–1923 рр. й зумовила пошук відповіді на питання про причини поразки і шляхів подальшої боротьби. З іншого боку, Перша світова війна зруйнувала Гегелівське уявлення світової історії як єдиного процесу, породивши європейські цивілізаційні концепції світової історії, однією з перших серед яких була праця Освальда Шпенглера “Занепад Європи” (1918–1922).

Розгортання підготовки до нової великої війни, примара якої на кінець 1930 х рр. ставала все виразнішою, поставило перед українською еміграцією й виклик цивілізаційного вибору. Досвід воєнної поразки зумовлював пошук зовнішнього опертя у боротьбі за відновлення української державності і вибір української еміграції був однозначним: “Між сходом і заходом, ми твердо обрали захід” [21, 3], що чітко було задекларовано й на сторінках офіційного органу Уряду УНР – газеті “Тризуб” [Напр.: 1; 4]. Прикметно, що і на окупованій більшовиками Україні М. Зеров та М. Хвильовий кинули чітке гасло “геть від Москви”.

Однак і Друга світова війна не вирішила питання відродження політичної незалежності України, лише підтвердила страхи цивілізаційних конфліктів. Особливо ж гостро відчувався розкол Західного світу, який у роки війни опинився по два боки ворожих таборів. Проте розгортання холодної війни увело світ у “традиційні” рамки, в яких Західний світ знову об’єднався в рамках НАТО, покликане захищати Захід від східної

загрози, яку репрезентував СРСР. Ці процеси і знайшли своє відображення в концепції Семуеля Гантінгтона “Зіткнення цивілізації” (1996).

Залишення України “за завісою”, поява нової хвилі української еміграції в західному світі, поставило і нові завдання перед українською інтелектуальною еміграцією: утримати Україну в культурному полі західного – європейського світу: “Зв’язати Україну з загальноєвропейським розвитком – це наше чергове завдання, тим більше необхідне, що й Європа сама переходить в нові фази свого існування”, – наголошував Б. Крупницький [7, 22–23. Також: 9, 130].

Цій темі – осмисленню місця України в світі по осі Схід – Захід присвятили своєї праці низка українських емігрантських вчених, що жили в різний час і в різних країнах, мали різний життєвий і політичний досвід, різні методологічні підходи, проте вирішували подібні завдання. Серед них можна виділити праці Олександра Лотоцького, Лева Окіншевича, Івана Лисяка-Рудницького та Ігоря Шевченка. Певним чином до цього кола можна віднести і Бориса Крупницького, хоча у його візії європейськість, навіть західноєвропейськість України є беззаперечною. На жаль лекційний курс вченого “Україна між Заходом і Сходом”, який він читав в Українському вільному університеті у Мюнхені, залишився незавершеним і неопублікованим [15, X]. Однак у сучасній українській історіографії цілісно осмислено лише доробок О. Лотоцького з цього питання [12].

Пристаюючи до огляду осмислення українськими вченими-емігрантами означеного питання, варто окреслити, що власне українські вчені розуміли під “Сходом” і “Заходом”.

Так, О. Лотоцький чітко зазначає, що “Захід” – це європейський світ, відповідно “Схід” – це світ, що містить у собі риси азійського світу [11, 3]. В українській історії Схід репрезентувала насамперед Москва, активність якої була спрямована строго на Схід і яка ворожо ставилась до всього, “що приходило із зовні, навіть нарешті з православного Сходу, а тим більше – із католицького Заходу” [11, 13].

Натомість для Л. Окіншевича Захід – це лише Західна Європа, відповідно Схід – Східна Європа, народи слов’янські або ж православні [13, 611]. Такий поділ детермінований різною підосновою цих світів: римською – на Заході та візантійською – на Сході. Це було точне повторення подібної тези Б. Крупницького [9, 122], однак, у концепції Л. Окіншевича, Росія не входить до Східної Європи, відтак вчений і ставить питання про “позаросійські межі східноєвропейського «куль-

турно-історичного» типу» [13, 611]. Натомість Україна та Білорусь “лежать у смузі зіткнення різних цивілізацій” [13, 612]. Проте вже Б. Крупницький зауважував, що розмежовуючи Європу на Східну і Західну, “не можна було провести виразної лінії поділу ні географічно, ні культурно, ні політично, ні економічно” [9, 121].

Подібно Схід і Захід розглядає І. Шевченко, для якого “Схід означає Візантія, а Захід означає «Європа»” [20, 1], хоча й відмічає, що Візантія лежить не на схід, а на південь від Києва. Власне конфлікт Сходу і Заходу вчений традиційно виводить з часів Геродота, який у таких категоріях оцінював персько-грецькі війни початку V ст. до н. е. Цей поділ був посилений поділом Римської імперії [20, 2], хоча межа Геродотового Сходу і Східної та Західної Римської імперії не співпадали. При цьому ж “вклинення слов’ян у Балканський півострів у VI ст. ще більше розмежувало Схід і Захід” [20, 2]. Таким чином, у візії І. Шевченка, слов’яни а ргіогі належать до Сходу. Розмежування ж Європи за належністю до Католицької чи Православної Церкви дослідник цілком слушно кладе на період після завоювання хрестоносцями Константинополя 1204 р. [20, 2]. Проте тут же, згадуючи про вибір віри Володимиром, І. Шевченко стверджує, що його вибір увів Україну “до культурної сфери, що в очах Заходу була Сходом” [20, 2].

Натомість І. Лисяк-Рудницький під “Заходом” розуміє “Європу в цілому” [10, 1]. При цьому під Європою дослідник розуміє не географічну одиницю, а сім’ю народів, “які, незважаючи на політичну роз’єднаність та часті жорстокі антагонізми в минулому, поділяють спільну культурну і суспільну спадщину” [10, 2]. Відповідно вчений виводить поняття Західної Європи, яка в українській ментальності отожднюється насамперед з центральною Європою – Німеччиною, що зіграло, як наголошував Б. Крупницький, і свій злий жарт у роки Другої світової війни, коли “невідрадний досвід, здобутий під нагаєм СС-ців, мимоволі перенесено і на цілу Європу” [8]. Відтак І. Лисяк-Рудницький виводить більш вузьке розуміння Заходу як Центрально-Східної Європи, насамперед Польщі та Литви, через які Україна впродовж своєї історії й долучалась до загальноєвропейської спільноти [10, 2].

Відтак під Сходом у контексті української історії І. Лисяк-Рудницький розуміє як світ східного/візантійського християнства, так і світ євразійських кочівників [10, 3].

Отже, якщо розуміння Заходу є суголосним у всіх українських вчених-емігрантів, то поняття Сходу варіюється від вузького окреслення його Східною Європою, Росією до цілого Азійського простору.

Одним з перших серед діячів української еміграції, хто звернувся до теми історіософського осмислення місця України на осі “між Сходом і Заходом”, був відомий діяч Української Революції, директор Українського наукового інституту у Варшаві О. Лотоцький, який напередодні Другої світової війни у львівському часописі “Сьогодні й минуле” опублікував статтю “Схід і Захід у проблемі української культури” [11]. На той час ця дилема зумовлювалась й інтелектуально-політичним рухом євразійства, що був поширеним у колах російської еміграції і частково втягував у свою орбіту українські елементи. Для О. Лотоцького, євразійство у своїй ідеологічній суті є епігоном давнього московського “мракобесія” XVI–XVII ст. і для українського світогляду воно є “органічно чуже вже з самих культурно-історичних традицій, і участь українських елементів у євразійській течії можна пояснити лише деякою дегенерацією української психології під довголітнім та всебічним русифікаційним впливом” [11, 14].

Власне О. Лотоцький у своїй студії чітко задав напрямок дальшого осмислення питання “України між Сходом і Заходом”. Цивілізаційний вибір України визначається релігійною складовою, відтак, вперше Україна постала перед вибором між Сходом і Заходом за Володимира Великого, коли той був змушений обирати державну релігію для своєї країни [11, 3]. Властиво саме в українських емігрантських колах міжвоєнної доби гостро обговорювалась теза С. Томашівського про помилковий вибір Володимиром на користь християнства східного, візантійського зразка, “що несло у своїх наслідках – політичних, культурних і національних – дещо небажаного” [18, 40]. Ця дискусія показує й неуважне ставлення до творчої спадщини М. Грушевського, яку на озброєння брали як правило всі опонентські групи української еміграції – від політичних до методологічних. Запобігаючи тезі С. Томашівського, у своїй монументальній “Історії України-Руси” М. Грушевський чітко наголошував, що не вина Володимира в тому, що в подальшому розвитку Україна буде відставати від Західної Європи: “предвидіти, що західній культурі призначено було рости, а візантійській – маліти, тоді не можна було. Візантія стояла і політично і культурно в zenіті своєї сили й слави” [2, 528]. Відтак і УНРівська еміграція в ювілейних публікаціях до річниці хрещення України на сторінках газети “Тризуб” дала чітку від-

повідь цій тезі, проголосивши, що вибір Володимира був вибором саме європейського шляху розвитку для своєї країни [16, 4].

Так само й О. Лотоцький чітко наголошує, що вибираючи між Сходом і Заходом, Володимир чітко обрав Захід, європейський світ, у візантійському варіанті. Дослідник, з одного боку, справедливо наголошує, що на момент запровадження християнства в Україні, ще не було формального розриву християнської церкви, а з другого боку, “ще й за доби дохристиянської княгиня Ольга Мудра звертала свій зір однаково і на Схід, і на Захід” [11, 3]. Відтак, у візії Лотоцького, Західна і Східна Європа та той час були поняттями географічними, а не культурними: “од самих початків свого державного існування Україна-Русь була східною частиною тої самої Європи, яку на Заході залюднювали народи романсько-германської раси” [11, 4]. Однак і за такого підходу, вчений вбачає єдність України з Західною Європою вже в тому факті, що “основи державности на Україні закладають люди Заходу – варяги”, відтак і український соціумів “одбивав риси західньо-європейського життя” [11, 4].

У литовсько-польську добу Україна стає безпосередньо частиною Європейського світу. І навіть боротьба за збереження українських традиційних цінностей, що точилася насамперед у сфері релігійній у першій половині XVII ст. сприяла вестернізації України. Дослідник наголошує, що партію православних пуристів очолював московський емігрант Артемій. У той же час, “два світи – український та московський – такі були між собою чужі ідеологічно й навіть психологічно, що не було в них ґрунту для духовної співпраці” [11, 6]. Відтак православна партія змушена була шукати опертя не у зовнішніх чинниках, а у формі внутрішньої самоорганізації, виявом якої став братський рух та засновані братствами друкарні та школи. Ці школи, будучи оперті на східнохристиянські традиції, активно залучали здобутки західної освіти та культури, що й було зумовлено потребою гідної відповіді західноєвропейським – католицьким впливам: “Освіту з чужих джерел оцінюють не як складання зброї перед противником, а навпаки – як найслухніший засіб та зброю для боротьби з ним” [11, 8]. Саме таку місію й виконувала Могилянська школа, що була зорганізована на кшталт латинських польських шкіл, однак православна у своїй основі і цілях, а “завдяки латинській та польській мовам, що їх культивувала Могилянська школа, ця школа служила посередницею в переносенні наукових і взагалі культурних засобів із Заходу та з Польщі на Україну” [11, 9]. Ці запозичення відповідали потребам тодішньої культурної боротьби, однак віддаляли українську куль-

туру від вільного духу гуманізму, що проникав в Україну іншими, позамогилянськими шляхами. Так само, на думку О. Лотоцького, “національної інтелігенції ця школа не виховувала”, відтак її випускники були індиферентними до народно-національних змагань і навіть легко змінювали свою конфесійну та політичну приналежність, що було, як наголошує дослідник, загалом притаманно європейській освіті [11, 10–12]. Та попри цей загальний ганж “Могилянська школа прислужилася нації головним чином тим, що дала їй якісь, бодай схоластичні й застарілі, та все ж раціональні, європейські засади освіти, сполучила своїх вихованців із культурним європейським світом і дала їм можливість використати всі засоби європейської культури”. Відтак, випускники Могилянки – “справжні європейці, представники європейської освіти” [11, 12].

Місце ж України в міжцивілізаційному просторі, за О. Лотоцьким, і визначається протистоянням Москві, боротьбою двох світів, “що їх у тогочасній термінології означали як грецький та латинський, а насправді це була боротьба двох культур – східньо-азійської та західньо-європейської” [11, 13]. Цей конфлікт зумовлював і елемент національного антагонізму між українцями та московитами, що поглиблювало й цивілізаційний злам.

Відтак дилема цивілізаційного вибору України між Сходом і Заходом поставала наприкінці Х та в XVII–XVIII століттях і в обох випадках, за О. Лотоцьким, Україна обрала Захід.

Як і у міжвоєнний період після Другої світової війни значну популярність у соціо-гуманітаристиці зберігав цивілізаційний підхід, репрезентований насамперед працями британського історика Арнольда Тойнбі та американського соціолога Семюеля Гантінгтона.

Одним з перших, у рамках цивілізаційного підходу, на виклики повоєнного сьогодення намагався дати відповідь відомий український історик-емігрант Борис Крупницький у статтях “Захід і ми” [8] та “Історичні основи європеїзму України” [9]. Саме в цей час в українських емігрантських колах набув поширення ізоляністський напрям, спричинений нездійсненністю мрій і сподівань, які покладались на Європу як у міжвоєнну добу, так і в роки війни. На той час ставало очевидним, що Захід не буде встрявати у відкритий конфлікт з СРСР, який можна було б використати в інтересах України. Проте Б. Крупницький залишався оптимістом, що актуально і для України початку XXI ст.: “Прийде час, коли наші люди спокійніше, більш зрівноважено поставляться до цієї Європи. Прийде час, коли ми не будемо дивитися на Європу як

на якогось заборгованого перед нами купця, що оголосив своє банкрутство, коли ми, свідомі своєї європейськості, постараємося реально підійти до європейських відносин, до Європи, як вона є, а не як вона уявлялася нам у наших мріях” [8].

Проте, якщо Б. Крупницький зосереджується на питанні Європи й України, то в схемі України між Сходом і Заходом провадить своє дослідження його опонент Л. Окіншевич [13]. На відміну від Б. Крупницького, методологічною базою Л. Окіншевича є не Шпенглер, а М. Данилевський (хоча в есе він згадує і А. Тойнбі та О. Галецького). Як білорус за походженням Л. Окіншевич не обмежується Україною, а й залучає до дослідження Білорусь.

Виходячи зі свого розуміння Сходу, звертаючись до минулого, домонгольську Україну вчений чітко відносить до Сходу – до візантійсько-православної культури. Надалі, в часи Великого князівства Литовського, й відбувається цивілізаційний розлам по території України, що інколи постулюється і в сучасній українській публіцистиці (Я. Грицак). “Саме в цей час українські й білоруські міста засвоюють норми західноєвропейського магдебурзького права і саме тоді починається доба поновного засвоєння степових просторів середнього Придніпров’я. Козачі ватаги «дикого степу» – це є щось органічно далеке від сталих укладів західноєвропейського життя; вони є куди ближчі до татарсько-ногайських степових здобичників, від кого українське козацтво запозичило й свою назву” [13, 612]. Відтак, у часи Гетьманщини “ми завжди спостерігаємо наявність західних і східних типів, устроїв і породжених ними людських вдач. Цим пояснюється, з одного боку, намагання створити упорядковану Гетьманську державу, та, з другого боку, ворожість до цієї держави Запорозьких братчиків” [13, 612–613]. Таким чином, очевидно, Гетьманщину дослідник відносить до Заходу, а Запоріжжя – до Сходу, тим самим відходячи від власного визначення Заходу і Сходу. Відтак у козацьку епоху Захід (Європу) репрезентують Тетеря, Виговський та Мазепа, а Схід (Москву) – Пушкарь, Брюховецький та Сірко, при цьому Богдана Хмельницького Л. Окіншевич відносить до “конфліктного”, “внутрішньо-складного” типу діячів, що поєднували елементи східної і західної культури [13, 613].

Природно, що Л. Окіншевич виводить і релігійний розкол українського соціуму ранньомодерної доби, де Захід репрезентувала Унія, а Схід – православ’я, що тяжіло до Москви. Слобідську ж Україну дослідник чітко окреслює як частину Сходу – Московської держави. Цей

розкол посилюється в кінці XVIII ст., коли частина українських земель стає частиною західноєвропейського світу – Австрійської монархії, інша ж частина – східного – російського світу [13, 613], хоча далі вчений наголошує, що політичне підпорядкування народу не є вирішальним у їх цивілізаційній приналежності [13, 615]. Проте саме цей розкол, спричинений політичним підпорядкуванням, за Л. Окіншевичем, і проявився під час Української Революції, яка в Галичині відбувалася під національними, а в Наддніпрянській Україні – соціально-визвольними гаслами. Воєнна поразка Революції призвела і до посилення цивілізаційного розколу України, коли до Заходу належать землі західної України та Закарпаття, а до Сходу – окупована Москвою Наддніпрянська Україна. Однак “ми ніколи не знайдемо 100% приєднання жодної з її [України. – Д. Г.] частин до того чи іншого культурного комплексу <...> Тому ми й зустрічаємо опришків, нащадків гайдамаків, на Карпатах і магдебурзьке право на Лівобережній Україні, москвофілів XIX століття в Галичині й Драгоманівське «європейське» вчення на Великій Україні...” [13, 614].

Відтак, за Л. Окіншевичем, Україна “є країною проміжного характеру, з територією, що лежить на кордоні двох «культурно-історичних типів» і являє собою широкий простір переходового від одної до другої цивілізації характеру” [13, 614].

12 липня 1963 р. на Слов’янському історичному конгресі в Зальцбурзі (Австрія), присвяченому св. Кирилові та Методію, І. Лисяк-Рудницький виголосив доповідь “Україна між Сходом і Заходом” [24], що згодом була перекладена та опублікована українською мовою [10].

І. Лисяк-Рудницький виходить з позиції історії ментальностей: “Я вірю в існування чогось такого, що згрубша можна назвати «національним характером»” [10, 1], який розглядає з позиції суспільно-культурної, а не біологічної. За І. Лисяком-Рудницьким, Україна органічно належить до Заходу, вона від самих своїх початків була і залишається європейською, а тому й не потребувала жодних насильницьких акцій з європеїзації, як то було у Московщині за Петра I [10, 2]. Проте Лисяк-Рудницький розвиває й концепцію України як країни синкретичної культури: європейської в основі, але з сильними східними впливами. При цьому перші симбіотичні зв’язки землеробського населення зі світом східних кочівників дослідник вбачає в контактах іранських кочових племен – скитів і сарматів з власне “праукраїнським” населенням [10, 3]. На відміну від мирних контактів з іранськими пле-

менами, з IV ст. – періоду великого переселення народів до кінця XVIII ст. – ліквідації Кримського Ханату Україна стала своєрідним забором Європи проти азійського, агресивного кочового світу, розвиваючи тим самим подібну тезу М. Грушевського [2, 14] та Б. Крупницького [9, 130]. При цьому, для України, яка завжди залишалась частиною європейського світу, фактор азійського Сходу був могутнім гальмівним чинником [10, 4–5]. “Тут треба особливо підкреслити знищення міст. Київська Русь уже посідала розвинене міське життя. Але під час великої монгольської навали в 13 стол. ці городські центри систематично зрівнювано з землею. Мусимо теж згадати про перерізання торговельних шляхів, що відіграло велику роль в занепаді квітучої культури середньовічної Русі” [10, 5].

З іншого боку, за аналогією з американською історією, вплив Дикого поля сприяв утворення в Україні суспільства пограничного типу, репрезентантом якого в XVI–XVII століттях був козак, при цьому, “навіть у тих областях України, наприклад Галичині, що фактично не були охоплені козацьким рухом, знаходимо незчисленні народні пісні, що прославляють козаків” [10, 5]. Самих козаків І. Лисяк-Рудницький, знову ж, за аналогією з американською дійсністю, розуміє як “озброєних фермерів” [10, 6], у такий спосіб відходячи від власного ж розуміння Заходу, лише як Європи. Таким чином, Революція 1648 р., у візії дослідника, була спрямована проти неприйняттого для українського суспільства польського політичного устрою. Відтак, вплив азійського сходу на Україну І. Лисяк-Рудницький розуміє суто в категоріях А. Тойнбі, як виклик – відповідь, де на зовнішній виклик кочового світу Україна витворила суспільство пограничного типу, однак суто європейське в своїй основі [10, 6].

Звертаючись до “вибору віри” Володимиром, І. Лисяк-Рудницький вступає в полеміку як з С. Томашівським, так і з А. Тойнбі, який поділяє християнську цивілізацію на західноєвропейську, що охоплює католицькі та протестантські країни, та східнохристиянську – візантійську та її “спадкоємицю” Росію. Так, відповідаючи С. Томашівському, І. Лисяк-Рудницький наголошує, що візантійський вибір Володимира не був випадковим, а був “перерішений тією обставиною, що українські землі належали до сфери променювання грецької й гелленістичної культури вже добрі півтора тисячоліття до хрещення Русі”. З іншого боку, на кінець X століття Візантійська імперія перебувала на вершини своєї могутності і розвитку, відтак вона давала більше користі молодій державі,

ніж давав католицизм новонаверненим країнам. Тим самим, сприйняття високої візантійської культури “дало спонуку до швидкого культурного розквіту Київської Русі, яким вона себе прирівняла до відносно найбільш розвинених частин тогочасної Європи” [10, 7–8]. Далі вчений фактично продовжує думку М. Грушевського, що якби не напади кочівників і особливо монгольська навала 1239–1240 рр. Україна була б спроможна “дотримати кроку з загальним європейським прогресом” [10, 8]. Відповідаючи Тойнбі, Лисяк-Рудницький відмічає таку характеристичну рису Київської держави, як поєднання грецько-візантійської релігійної й культурної традиції з переважно західною суспільною та політичною структурою, що було притаманно і пізнішим українським державно-політичним утворенням. Натомість Московська держава була поєднанням як візантійської теократії, так і деспотизму Золотої Орди [10, 8]. Тим самим вчений заперечує цивілізаційний поділ за принципом належності до Православної чи Католицької традиції. Щодо України, то “етос і естетичне чуття українського народу закорінені в духовній традиції східного християнства. Але поскільки країна рівночасно була у своїй соціальній і політичній структурі частиною європейського світу, постільки українці прагнули до синтезу між Сходом і Заходом. У релігійній сфері це зробило Україну класичною країною унійної традиції” [10, 9]. При цьому унійну традицію дослідник розуміє не як приналежність до Католицької Церкви східного обряду, а як країну синтезу католицької, православної та протестантської культур, найяскравішим прикладом якої була Києво-Могилянська академія.

Вже після проголошення незалежності України, у 1992 р. в “Harvard Ukrainian Studies” [25] було опубліковано відповідне есе І. Шевченка, згодом перекладене та опубліковане й українською мовою [20, 1–12]. Власне пошук сучасною українською політичною елітою шляху на Захід і спонукав вченого підготувати це есе [20, 10].

У візії І. Шевченка, українська культура є синтезом Сходу і Заходу, символом чого є собор Св. Софії в Києві, всередині розписаний візантійськими мозаїками та фресками, а зовні обрамлений у західні барокові форми [20, 1].

Як і Л. Окіншевич, І. Шевченко кладе цивілізаційний розлам Сходу і Заходу по території України. При цьому частина українських земель потрапила під вплив Заходу ще задовго до 1349 р. Цей вплив посилювався після 1569 та 1793 рр. і протривав до 1939 р. Відтак, в Україні “цей «Захід» виступав передовсім у польському кунтуші” [20, 3].

Подібно до О. Лотоцького, активне засвоєння західних елементів українською культурою І. Шевченко відносить на XVII ст., період релігійної полеміки в Україні. Однак і в цих умовах Україна не сала частиною Заходу, бо від середини XVII ст. і до кінця XVIII ст. сама Польща в західноєвропейському світі почала розглядатися як приналежна до Сходу [20, 5]. Лише з кінця XVIII ст. частина українських земель увійшла до складу беззаперечного Заходу – Австрійської монархії. Більша ж частина України з того часу підпала під “другий візантійський” вплив, який на той час приходив дійсно зі сходу (хоча Шевченко пише “з півночі”) – з Москви [20, 6], а розпочався він у середині 1650 х рр. після сумнозвісного Переяславського договору. Однак, “не минуло й п’ятдесяти років, як Російська імперія почала великими порціями імпортувати культуру із Заходу, а незабаром західні цінності вже через Росію перекочували в її українські володіння” [20, 6–7]. Проте, хоча західні митці, як Растреллі та Шедель, прибували в Україну через Росію, вони несли цінності Західної Європи, а не псевдовестернізованої Росії. Тому явно помилковою є теза І. Шевченка, що Україна черпала елементи західної культури не безпосередньо, а через посередника [20, 7]. Росія тут виступала лише географічною і адміністративною одиницею, самі ж митці були безпосередніми носіями західної культури. Тому про жодну “другорядність” української культури щодо Заходу говорити не можна. Бароко прийшло в Україну не через Польщу, а як в частину Речі Посполитої, набувши оригінальних рис українського/козацького бароко.

З іншого боку, як і І. Лисяк-Рудницький, І. Шевченко звертається до безпосереднього/азійського Сходу, який в українській історії був переважно Півднем, на що вказує розташування відносно Києва кримського Бахчисарая чи Стамбула. Відтак І. Шевченко актуалізує питання осі Північ – Південь, на якій лежать як Москва, так і Візантія та Османська імперія [20, 8]. Вперше цю вісь Північ – Південь протиставив осі Схід – Захід ще у міжвоєнний період Юрій Липа і частково вона була опрацьована І. Крип’якевичем [5]. Однак у візії Ю. Липи, цю вісь визначає шлях із “варяг у греки”, що поєднує європейський північ і південь. У візії ж І. Шевченка, це вісь, що поєднує Схід зі Сходом, відповідно вона не є цивілізаційною віссю.

Таким чином, питання цивілізаційної належності України хвилювало українську наукову еміграції починаючи з кінця 1930 х рр. аж до проголошення незалежності України. Варто відмітити, що окрім нау-

ковців це питання активно порушували й публіцисти та політики (наприклад [23]). Залишається воно актуальним і для сучасної України [див.: 19]. Потрапило це питання і в сучасну дидактичну літературу з історії України, очевидно з “подання” І. Крип’якевича та І. Шевченка. Так, І. Крип’якевич у своїй “Історії України” подав тезу, що “характеристичною рисою географічного положення України було її посереднє місце між Центральною Європою та Азією. Як римський Янус, Україна має два лиця – одне звернене до Заходу, друге – до Сходу” [6, 22], що нагадує тезу Б. Крупницького, за якою “Україна, належачи фізично до Східної Європи, належить духово до Західної Європи” [9, 122]. Відтак Н. Яковенко, одним із завдань свого нарису історії середньовічної та ранньомодерної України ставить завдання наповнення конкретним змістом “нині поширеного погляду на Україну як цивілізаційне перехрестя «між Сходом і Заходом»” [22, 15].

Проте підходи українських вчених-емігрантів значно варіативніші. При цьому різниця у висновках криється не в політичних симпатіях, а в методологічних підходах. Власне ті дослідники, на яких найбільше позначився вплив О. Шпенглера (О. Лотоцький та Б. Крупницький) чітко окреслюють Україну як країну західноєвропейську. Натомість Л. Окіншевич, що спирається на М. Данилевського, а за ним і І. Шевченко цивілізаційний розлам проводять по території України. Відтак основним критерієм цивілізаційного поділу України, а інколи й розламу її території є належність до Західної чи Східної Церкви. Проте більш обґрунтованою є позиція Б. Крупницького, за яким православна в основі Україна вже з XI ст. все більше повертається обличчям до Заходу одночасно послаблюючи свій зв’язок з Півднем та Сходом [9, 124; пор.: 14].

З іншого боку, фактично всі дослідники української еміграції розвивали тези М. Грушевського. Саме М. Грушевський запропонував розглядати дилему “Схід – Захід”, як “Росія – Захід” [17], при цьому дослідник клав цивілізаційну межу між українською та російською історією на середину XII ст. Згодом, з приходом у кінці XVI ст. в Україну Ренесансу, Реформації та Контрреформації, Україна впевнено стає країною західноєвропейської культури. З того часу “Україна жила одним життям, одними ідеями з Заходом. У нього черпала культурні засоби, у нього брала взірці для своєї культури” [3, 15]. Таким чином, український народ належить до кола західноєвропейського, не лише історично, а й ментально. І лише в XIX ст. Наддніпрянська Україна “була відірвана від Заходу, від Європи і обернена лицем на північ,

ткнута носом в глухий кут великоросійської культури і життя. Все українське життя було вивернене з своїх нормальних умов, історично і географічно сформованої колії й викинене на великоруський ґрунт, на потік і розграблення” [3, 17].

Завершуючи ж, можна навести слова Б. Крупницького, що “говорити про європеїзацію України можна тільки з непорозуміння. Україна є частина духової Європи, незважаючи на всі особливості її розвитку, вимушені обставинами, і тут нема чого європеїзувати: треба тільки підтримувати її вічний європейський дух. Органічний шлях українського розвитку є європейський” [9, 130].

Джерела та література

1. В. С. З життя й політики: Сучасна європейська криза. Наше підготовлення до неї. Українські потенціальні сили // Тризуб. – 1939. – Ч. 17–18 (667–668) (7 травня). – С. 8–11.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – Т. 1. – 736 с.
3. Грушевський М. На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Л.; К.; Торонто; Мюнхен, 1992. – 278 с.
4. Данько М. Московська дипломатія і українська справа в Європі // Тризуб. – 1938. – Ч. 11 (611) (13 березня). – С. 4–7.
5. Крип’якевич І. “Відвічна вісь” України / [Публ., комент. Д. Гордієнка] // Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qıptimiz. – Вип. 1: Збірка статей за матеріалами Першої Міжнародної наукової конференції “Крим в історії України”, присвяченої 700 літтю спорудження мечеті хана Узбека в Старому Криму / За ред. Д. С. Гордієнка та В. В. Корнієнка. – К., 2015. – С. 103–108.
6. Крип’якевич І. П. Історія України / Відп. редактори Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. – Л.: Світ, 1990. – 520 с.
7. Крупницький Б. До методологічних проблем української історії / УВАН. Секція історична: І. Праці української історичної групи 6 липня 1946. – Авгсбург, 1946. – 23 с.
8. Крупницький Б. Захід і ми // Українські вісті. – 1948. – Ч. 7. – С. 103.
9. Крупницький Б. Історичні основи європеїзму України // Літературно-Науковий вісник. – Регенсбург, 1948. – Вип. I. – С. 120–130.
10. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том I / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкеєвої. – К.: Основи, 1994. – С. 1–9.
11. Лотоцький О. Схід і Захід у проблемі української культури // Сьогочасне й минуле. Вісник українознавства. – Л., 1939. – Т. II. – С. 3–15.
12. Михайленко Г. М. Українська культура між Сходом і Заходом: візія О. Лотоцького // Південний архів. Історичні науки. – Херсон, 2007. – Вип. XXVI. – С. 101–105.

13. О ч Л. Між Заходом і Сходом // Україна. Українознавство і французьке культурне життя. – Париж, 1952. – Ч. 8. – С. 611–615.
14. Полонська-Василенко Н. Особливості Української Православної Церкви // Український збірник. – Мюнхен, 1958. – Вип. 14. – С. 59–95.
15. Полонська-Василенко Н. Професор д р Борис Дмитрович Крупницький, його життя і наукова праця (1894–1956) // Крупницький Б. Українська історична наука під советами. – Мюнхен, 1957. – С. I–XXXVI.
16. Славінський М. Чин князя Володимира з 15 липня року 988 // Тризуб. – 1938. – Ч. 30–31 (630–631) (24 липня). – С. 4–5.
17. Тельвак В. Дилема “Росія – Захід” в історіографічній спадщині Михайла Грушевського // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2014. – Вип. 24. – С. 184–195.
18. Томашівський С. Українська історія. Старинні і середні віки. – Л., 1919. – 155 с.
19. Україна між Сходом і Заходом: міст чи кордон? / Підгот. П. Коломієць // Політика і час. – 1994. – № 12. – С. 36–40.
20. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Авторизований переклад з англійської М. Габлевич, під ред. А. Ясіновського. – Л., 2001. – XIX+250 с.
21. Шульгин О. Державність чи гайдамащина? (Зб. статей та документів). – Париж: Меч, 1931. – 48 с.
22. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної історії. – Вид. 3 є, перероб. та розш. – К.: Критика, 2006. – 584 с.
23. Янів В. Протиставлення Сходу й Заходу з психологічного погляду // Визвольний шлях. – Лондон, 1953. – № 6. – С. 20–24; № 7. – С. 17–23.
24. Rudnytsky Ivan L. The Ukraine between East and West // Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart. Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS Cirilli et Methodii anno 1963 celebrati. – Wiesbrati: Otto Harrasowitz, 1966. – P. 163–169.
25. Ševčenko I. Ukraine between East and West // Harvard Ukrainian Studies. – 1992. – Vol. XVI. – N. 1/2. – P. 174–183.

Олена Бучковська (Рівне)

Реалізація стратегії партнерства в українсько-польському міжкультурному співробітництві

Республіка Польща здавна є стратегічним партнером України. Такий її статус визначений історичними, економічними і політичними чинниками. Тривалий час становленню українсько-польських взаємин значно заважала по суті міжнародна ізоляція України, викликана дез-